

HLAČE V SREDNJEVEŠKI LJUDSKI NOŠI NA SLOVENSKEM

Angelos Baš

Pred 13. stoletjem viri o noši na Slovenskem v poglavitnem manjkajo.¹ Najstarejše zaokroženo gradivo o tem poglavju materialne kulture pri Slovencih izvira šele iz obdobja poznega srednjega veka, iz 14. in 15. stoletja. Tu gre skoraj izključno le za umetnostne spomenike, in sicer za upodobitve noše v stenskem slikarstvu in kiparstvu, ki pričujejo tako o oblikovni plati tedanje oblačilne kulture. Drugi, pisani viri o pozno-srednjeveški oblačilni kulturi pri Slovencih so neprimerno redkejši, zlasti pa po izpovedih bornejši, saj mimo opredelitve cen za nošo v 15. stoletju ne vsebujejo praviloma nobenih omembe vrednejših podatkov o takratni noši na slovenskem ozemlju.

Zavoljo vsega tega se lahko omejuje obravnava srednjeveške oblačilne kulture na Slovenskem edinole na obdobje poznega srednjega veka, to je 14. in 15. stoletja, v tem času pa zopet zlasti samo na oblikovni razvoj noše, medtem ko ne more obseči tudi še drugih vprašanj oblačilne kulture, kot n. pr. razbora posameznih oblačilnih materialov, trgovine z njimi in njihovega izvora, podob o izdelovalnih postopkih za te materiale in pa natančnejših stanovskih ločnic v noši.

Obravnava o noši pri Slovencih v srednjem veku je lahko spričo obsega virov o tem vprašanju zgolj razmeroma ozka. Vendar pa ne pogrša nekaterih poučnih izsledkov,² ki jih skušamo v pričujočih vrstah nadaljevati z osvetlitvami noše hlač v območju ljudske oblačilne kulture.

Za tako imenovano ljudsko oblačilno kulturo štejemo oblačilno kulturo kmetov in najpreprostejšega mestnega prebivalstva, t. j. delavcev oziroma dninarjev, medtem ko sodimo, da velja uvrstiti oblačilno kulturo

¹ M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, Ljubljana 1955, str. 165.

² A. Baš, *Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem*, Ljubljana 1959. — Razen te resumarne objave o noši v poznem srednjem veku in 16. stoletju pri nas gl. tudi nadrobnejše obdelave posameznih poglavij te teme: A. Baš, *Gotska in renesančna noša v kamniškem območju*, II. Kamniški zbornik, Kamnik 1956, str. 101 sl.; isti, *Noše na freski Sv. Nedelje v Crngrobu*, Loški razgledi III, Škofja Loka 1956, str. 175 sl.; isti, *Kranjska ljudska noša na gotških freskah*, Zbornik za umetnostno zgodovino n. s. V—VI, Ljubljana 1959, str. 351 sl.; isti, *Kaputi i ogrtači u Sloveniji od 14. do 16. stoleća*, Zbornik Muzeja primenjene umetnosti V, Beograd 1959, str. 7 sl.; isti, *Cene noše na Slovenskem v 15. in 16. stoletju*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XL, Zagreb 1962, str. 35 sl.

rokodelcev v posebno skupino, ki je sicer ne gre istovetiti s tako imenovano visoko nošo plemičev in bogatejših meščanov, v obravnavanem obdobju konkretno zlasti trgovcev, ki pa je slednji smeri v oblačilni kulturi po svojih osnovnih potezah nekoliko bližja (čeprav ne z njo tudi istovetna) kakor pa noši kmetov in dninarjev. A če je naš spis posvečen ljudski noši hlač na Slovenskem v srednjem veku, je per genus proximum et differentiam specificam pač samoumevno, da bo moral v določenem obsegu načeti tudi nekatere značilnosti visoke in tako imenovane preprostejše ali vmesne noše (med visoko in ljudsko), kolikor so namreč le-te potrebne za natančnejše opredelitve noše hlač v krogu tedanje ljudske oblačilne kulture. Naposled: ker je vprašanje o cenah noše na Slovenskem v 15. (in 16.) stoletju že obdelano,³ ugotavljajo pričujoče vrste samo oblikovno podobo ljudske noše hlač na Slovenskem v srednjem veku, izvirajočo iz razpoložljivega upodablajočega gradiva.

A zavoljo virov, iz katerih potekajo spoznanja našega spisa, je za njihovo utemeljeno razlago še potrebna beseda o pričevalni ceni srednjeveške upodablajoče umetnosti na Slovenskem za zgodovino noše. — Dosedanje raziskave o tej vsebinski poluti umetnostnih spomenikov nudijo naslednje sklepne sodbe.⁴ Po sredi 15. stoletja zajame tudi upodablajočo umetnost na Slovenskem znatnejši val realizma, ki ga opredeljuje težnja po čim večji poljudnosti. S tem se v freskah, ki pomenijo najbogatejšo vejo naše takratne upodablajoče umetnosti, močneje razvijejo pripovedne prvine, ki naj določene teme kar najbolj umljivo predstavijo. Spričo razmaknjenih fabulativnih okvirov se pojavljajo zato v nekaterih motivih poleg ikonografsko določenih poglobitvenih, zlasti le starosvetnih figur tudi še redkejše posvetne osebe. Za to upodablajočo kulturo je značilno aktivno razmerje do življenja in narave, saj vsebuje v svojih cikličnih sestavine iz vsakdanjega okolja ter ustvarja tako bolj ali manj realistične scene, namenjene vernikom, ki naj jim bodo v nazorni pouk.

Slovensko ozemlje je bilo v zatišju pomembnejših umetnostnih tokov one dobe. Zato je naša upodablajoča umetnost v tem razvoju zaostajala, tako da njena dela ne izkazujejo v večjem številu prvin poznosrednjeveškega realističnega sloga. — Tabelno slikarstvo, ki je tedaj prednjačilo v realističnih prizadevanjih, v izvorni, domači obliki tako rekoč ni znano. Stensko slikarstvo pa je bilo tesno ujeto v ustaljeno ikonografijo. Poglobitveni prizori na teh cerkvenih freskah spričo ozke vezanosti na izročene likovne obrazce torej niso mogli nuditi pravih priložnosti za izrečnejše realistične upodobitve. Pač pa stranski prizori oziroma stranske, ne starosvetne, temveč posvetne osebe, ki jih je ikonografija vse manj vklepala. Te so se porabliale za dopolnilne razlage motivov in so tako v določeni meri uresničevale takratne načrte o dostopnem in kar

³ Glej opombo 2.

⁴ A. Baš, Pričevanje o noši v poznosrednjeveški umetnosti na Slovenskem. Slovenski etnograf XI, Ljubljana 1958, str. 101 sl.

najbolj umljevem slikarstvu. Ker so imele upodobljene posvetne osebe v predstavljenih motivih kajpak jasno poučne funkcije, so morale biti v ta namen naslikane tako, da so bile gledalcu kar se da razložljive in dojemljive. Srednjeveška izobrazba pa je bila glede vizuelnih predstav o minulih dobah tako zelo borna in omejena v poglobitvem le na ozek krog duhovnikov in umetnikov, da bi posvetne osebe, če bi ne bile upodobljene tako, kakor so jih bili verniki po cerkvah vajeni srečavati v svojem življenju, bile povsem nerazumljive, s tem pa tudi zgrešen namen teh slikarskih stvaritev. (Seveda tudi znanje naših takratnih, podeželskih umetnikov ni dovoljevalo upodabljanja vsakdanjih ljudi v zgodnejših obdobjih.) Zavoljo tega je bilo treba posvetne osebe, kolikor so naslikane v raznih ciklih naših poznosrednjeveških fresk, neogibno prilagoditi času in prostoru, ki so bile zanj njihove upodobitve naročene.

Gotovo je bil ob tem delež samostojnega oblikovanja pri naših freskantih dosti bornejši ko povzemanje drugod ustvarjenih predlog, zakaj podeželsko slikarstvo je v lastni ustvarjalnosti daleč zaostajalo za večjimi središči takratne upodabljače kulture. Vendar pa je poudarjeni poučno-poljudni namen teh stvaritev neizbežno terjal, da so bile upodobitve posvetnih oseb gledalcem umljive. To pa je bilo mogoče, kolikor ni umetnik samostojno povzema iz bližnjega življenja, samo tako, da so se od danih predlog izbirale take, ki so bile območjem, za katera so se porabljale, kar najbolj sorodne, ali pa so se bolj odmaknjene predloge s podobami zastopnikov raznih stanov prilagajale našim razmeram; to pa seveda le v poglobitvenih potezah, medtem ko so pri tem ohranile svoje izročene figuralne sheme. Drugačne možnosti za upodabljanje posvetnih figur se zde nemogoče. Zavoljo tega so v temeljni podobi postranske, posvetne osebe v našem poznosrednjeveškem slikarstvu dober vir za zgodovino noše, toda, kot rečeno, le v poglobitvenih potezah, ki so bile pri teh poučno-pripovednih delih nujne. Ne velja pa to za nadrobnosti, ki zanje ni bilo potrebno, da so bile vseskozi natančne, in so lahko izvirale ali iz predlog ali pa tudi iz umetnikove samovolje. — Vprašanje prostora se ob interpretaciji tega gradiva ne sme ozko vezati na najdišča posameznih del. Napak bi bilo misliti, da so v upodobljenih posvetnih figurah zajete oblačilne razmere ravno in samo v kraju, kjer so bile ustvarjene. To bi predpostavljalo po eni strani povečini njihov do malega portretni značaj, po drugi strani pa vse prešibko upoštevanje predlog. Šlo je za temeljno umljivost figur in prirojitev predlog so lahko veljale samo poglobitvenim potezam v noši. Zato se zdi pravilno, kolikor nimamo opravka z redkimi portretno določenimi upodobljenci, raztegniti dokumentarno torišče takih del na širša pokrajinska ali deželna območja.

Z vprašanjem prostorne dokumentarnosti je povezana natančnost teh upodobitev. Ker je dokumentarnost teh slik širša in samo za posamezne kraje le redko in težko veljavna, se po pričujočih opredelitvah našega stenskega slikarstva noša zato ne da tolikanj nadrobno obravnavati kakor v novejši dobi. Kakor smo pokazali, se moremo iz naših

fresk poučiti zgolj o osnovnih značilnostih takratne vnanje oblačilne kulture, nadrobne in skoraj vse potankosti zajemajoče študije pa v nasprotju z novejšo, neposredno ohranjeno nošo za obdobje poznega srednjega veka največkrat pogrešajo podlago in so nedopustne.

Te misli označujejo tudi čas naših posnetkov. V njih so se porabliale pač predvsem sprejete sestavine v noši, ne pa posamezne novotarije, ki še niso splošneje prodrle. Tako pomenijo naslikane noše v največji meri ugotovitev danih oblačilnih razmer ali nošo, ki je preko svojih začetkov že polneje razvita, neprimerno manj pa njene pričetke.

Pred sredo 15. stoletja so navedene težnje v našem stenskem slikarstvu še razmeroma slabo zastopane. Te stvaritve izvirajo nemalokdaj od tujih umetnikov, hkrati pa so poljudni realistični načrti za pouk vernikov pri nas tedaj še borni, tako da je treba večidel, razen portretnih upodobitev, tudi redke posvetne osebe v njih presojati previdno ali v okviru širšega primerjalnega gradiva tudi z drugih, bližnjih ozemelj.

(Samostojno portretno slikarstvo se v času, ki mu je posvečena pričujoča obravnava, pri nas še ni uveljavilo.)

Zastran pričevalnosti našega kiparstva v poznem srednjem veku, — ki pa se ne ponaša s tolikanj številno ohranjenimi deli ko stensko slikarstvo, — v zvezi z zgodovino noše velja ponoviti gornje sodbe o istodobnem stenskem slikarstvu. Saj se v obeh teh upodabljaljivih zvrsteh izraža smer časa tudi v predstavljenih posvetnih oblačilih in jima daje poseben pečat njuna poljudnost. S tem pa se podajajo kajpada enake opredelitve o oblačilni dokumentarnosti kiparstva kakor za freske: posvetno opravljene (kar je zlahka določljivo) figure ne bi bile zares dostopne, če bi ne bila na ozemlju, ki so bila ta dela zanj namenjena, taka noša vsaj v poglavitnih potezah resnično običajna; ne glede na nagrobnike, ki upodablajo pokojnike ali tudi njihove družine in pomenijo tako, kolikor predstavljajo posvetne osebe in ne v oklepah, tehten, čeprav na Slovenskem v tem obdobju nikakor ne obsežen vir za nošo.

Druge panoge upodabljaljoče umetnosti (rokopisne in knjižne ilustracije) niso porabne za raziskave o poznosrednjeveški oblačilni kulturi pri Slovencih.

*

Z vseh navedenih izhodišč se lahko lotimo gradiva za obravnavo o srednjeveški ali natančneje o poznosrednjeveški ljudski noši hlač na Slovenskem.

Zavoljo obsega in značaja razpoložljivih virov, kot rečeno, ni mogoče izreči o oblačilni kulturi zgodnejših obdobj srednjega veka nobenih zaokroženih ali obširnejših sodb, ki bi slonele na domačem gradivu. Resda je n. pr. znano (po Prokopiju), da so Slovani na Balkanskem polotoku nekako sredi 6. stoletja nosili mimo srajc in plaščev predvsem daljše in širše hlače, ki so jih pritrjevali nad spolovili,⁵ toda tudi ta

⁵ F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902, št. 33, str. 26, 28.

zgodnjerednjeveški podatek je tako glede na svojo ozemeljsko veljavo kakor zlasti glede na kar se da strnjeno vsebino pravzaprav le malo poraben za natančnejšo podobo o noši Balkanskih Slovanov iz srede 6. stoletja ali tudi prednikov poznejših Alpskih Slovanov. Nič kaj bolje ni z izpovedmi virov o noši na Slovenskem iz naslednjih stoletij. Razen po pravilu bolj ali manj posrednih omemb nekaterih materialov za nošo, ne najdemo v pisanem gradivu izpovedi o oblačilni kulturi, medtem ko ustrezni upodablajočih spomenikov v oni dobi sploh še ni.

Spričo tega štejemo za prav izjemne izpovedi v virih o ustoličevanju koroških vojvod, ki pričujejo o noši pri Slovencih v visokem srednjem veku, v obdobju od 11. do 13. stoletja. — V giessenskem in saintgallenskem rokopisu (prvi izvira iz 14., drugi iz 15. stoletja) Švabskega ogledala je v vrinku o pravicah koroškega vojvode, ki sega po svoji prvotni predlogi v 11. stoletje,⁶ opisana tudi (slovenska) kmečka noša na Koroškem, ki je imela po tem pričevanju naslednje sestavne dele: siv suk-njič z rdečim pasom (grawen rok... roten gürtel / graewen rok... Routten guertell), rdeče prevezane čevlje (rot gebunden buntschuoeh / Routt gebunden bunttschuech), siv plašč (grawen mantel / grawen mantel), siv slovenski klobuk s sivo vrvico (grawen windischen huot mit ainer grawen huot snuor / Grawen windischen huett... mitt ainer grawen schnuer).⁷ Ta vir, ki našteva, kot je razvidno, vse pglavitne sestavine kmečke noše na Koroškem v visokem srednjem veku, hlač ne omenja. In to očitno ne more biti naključje. Zakaj pričujoči opis sestavnih delov koroške kmečke noše v navedenem obdobju je po vsem videzu dovolj natančen in ne zajema edinole omemb o perilu in hlačah. Se pravi, da hlače v visokem srednjem veku na Koroškem (in sploh na vsem slovenskem ozemlju) niso bile viden del kmečke noše ali pa se sploh niso nosile. V prvem primeru bi lahko imeli opravka kvečjemu s kratkimi hlačami, kar pa bi bilo v tem obdobju pač brez sleherne verjetnosti (to bo posredno razvidno tudi iz nadaljnjih izvajanj o poznosrednjeveški ljudski noši hlač pri Slovencih). Potemtakem lahko sklepamo, da hlače v pravem pomenu besede, kot je podoba, vsaj v 11. stoletju, v območju ljudske oblačilne kulture na Koroškem in sploh na Slovenskem niso bile v navadi.

Naslednji vir o ustoličevanju koroških vojvod, Otokarjeva Avstrijska rimana kronika, ki opisuje obred ustoličevanja ob nastopu Majnharda Tirolskega 1286 in ki je bila v tem delu napisana med leti 1306 in 1308,⁸ kaže o takratni (slovenski) kmečki noši na Koroškem sorodno podobo kakor navedena rokopisa Švabskega ogledala. Tako je v tem opisu beseda o dveh hlačnicah iz sivenga sukna (zwô hosen von grâben tuoche), o dveh rdečih čevljih z jermeni (zwên rôte buntschuoche... mit riemen),

⁶ B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država Karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, str. 74., 161 sl.

⁷ Navedeno po: B. Grafenauer, nav. delo, str. 80.

⁸ B. Grafenauer, nav. delo, str. 83.

o suknjiču iz istega sukna, ki je narejen tako, da je spredaj in zadaj odprt, brez ovratnika, s štirimi konicami in da sega navzdol malo preko kolen (des selben tuochs... einen roc... der vor und hinden offen... kollar... fri, mit vier gëren... ein lutzel für diu knie), o preprostem sivem plašču brez resic (einvachen mantel grâben, der sol niht flentschieres haben) in pa o sivem koničastem klobuku, ki ima štiri ploščice, kakršne so v zadnjem času nosili na Koroškem in ki mora en konec njegove vrvice prosto viseti (ein huot... guphot in grâber gestalt, daran vier schiben sint gemâlt — die selben hüete kluoc niulich man datz Kernden tuoc — diu snuor sol sîn einende).⁹ — Tudi v tem viru ni omenbe o hlačah kot o enotnem oblačilu, temveč se omenjata samo dve hlačnici, ki ne pomenita skupnega oblačilnega kosa, ampak dvoje dolgih nogavic oziroma hlačnic, ki v vrhnjem delu očitno nista združeni. Otokarjev opis spričuje tako za drugo polovico 13. stoletja na Koroškem v osnovi podobno ugotovitev o ljudski noši hlač, kakršna izvira za starejše obdobje iz obeh navedenih rokopisov Svabskega ogledala.

Tretji in zadnji vir o ustoličevanju koroških vojvod, ki prihaja za nas v poštev, je Janeza Vetrinjskega Knjiga resničnih zgodb, ki je nastala v konceptu 1340/1, v čistopisu pa 1343¹⁰ in ki ob nastopu Manjharda Tirolskega opisuje obred ustoličevanja koroškega vojvode. Opis omenja od kmečke obleke plašč, klobuk, suknjič iz sive niti in zavezane čevlje (pallio pilleo, tunica grisei staminis et calceis corrigiatis).¹¹ — Poglavitna skladnost vseh navedenih virov o ljudski noši hlač je nedvomna. V krogu ljudske oblačilne kulture na Koroškem v visokem srednjem veku, v obdobju od 11. do 13. stoletja, hlače niso potrjene kot vidno oziroma običajno in pa enotno ali skupno oblačilo, marveč nasprotno — spričo celotne vsebine zadevnih pričevanj — ali niso pomenile enega oblačilnega dela, ampak le dvoje dolgih nogavic oziroma hlačnic, ali pa povsem videzu sploh niso bile v navadi.

Toda pisani viri take vrste o noši na Slovenskem v srednjem veku so, kot je bilo že rečeno, prav izjemni. Sicer nahajamo v pisanem gradivu zgolj prav razdrobljene podatke o oblačilni kulturi, ki ne dovoljuje o tem poglavju srednjeveške materialne kulture pri nas nobenih zakroženih ali poučnejših sklepov; posebej velja ta ugotovitev za osvetlitve o ljudski noši.¹²

Zavoljo tega je mogoče poseči za vsakršno sklenjeno obravnavo o srednjeveški noši na Slovenskem (razen o njenih cenah) samo po upodablajočem gradivu. A tudi to poteka, podobno kot edini omenjeni

⁹ Navedeno po: B. Grafenauer, nav. delo, str. 87 d.

¹⁰ B. Grafenauer, nav. delo, str. 93.

¹¹ Navedeno po: B. Grafenauer, nav. delo, str. 96.

¹² Celo tako zgovoren poznosrednjeveški vir kot Santoninov itinerarij ne vsebuje nobenih natančnejših podatkov o takratni noši na Koroškem, Kranjskem in Slovenskem Štajerskem, marveč predvsem nekaj omenb o nakitu, a že te se nanašajo samo na območje visoke noše: Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485—1487, izd. R. Egger, Klagenfurt 1947, str. 31 d, 39, 74 d, 152, 156.

skupek pisanih virov, ki se lahko ponaša z zgovornejšimi izpovedmi, šele iz poznega srednjega veka. In zato lahko veljajo pričujoča izvajanja o najstarejši ljudski noši hlač pri Slovencih njeni oblikovni podobi, kakršna je določljiva v poznem srednjem veku.

*

(Naša raziskava sloni, kakor je opredeljena, na izrabi ustreznih umetnostnih spomenikov, ki so ohranjeni na slovenskem ozemlju v mejah današnje Jugoslavije, to je na območju nekdanjega Kranjskega in pa slovenskega dela Štajerskega, medtem ko spomeniki s slovenskega koroškega ozemlja niso vključeni v obdelavo.)

Najzgodnejša upodobitev naše ljudske noše hlač (ta kakor tudi vse druge poznosrednjeveške upodobitve ljudske noše hlač na Slovenskem poteka iz stenskega slikarstva) je iz Martjanec, 1392,¹³ in predstavlja prav kratke in pa ožje hlače, ki so dolge komaj do srede stegen in svetlosive barve. (Barve v takratnem našem, pa tudi drugem slikarstvu so konvencionalnega značaja in so bile namenjene predvsem za boljše razločevanje posameznih oblačilnih kosov, ne bi pa mogle prav zadostiti resničnim značilnostim raznega blaga.¹⁴ Vendar pa zavoljo natančnosti navajamo barve, v katerih so naslikana obravnavana oblačila.)

Tako oblikovane hlače pa so bile tedaj v ljudski noši zelo redke ali boljše prav izjemne, zakaj v vsem poznem srednjem veku ne poznamo na Slovenskem nobene inačice takih kratkih in ože krojenih hlač, in sicer ne v ljudski ne v drugi noši.

Kajn, naslikan kot kmet na Vrhu nad Želimljem, sredi 15. stoletja,¹⁵ ne nosi hlač ali hlačnih nogavic, kakršno obliko so hlače tačas imele, temveč ima noge gole (pač pa ima posebno obuvalo).

Podobna je tudi zadevna upodobitev beračev ali pohablencev pri Sv. Miklavžu na Goropeci, prav tako iz srede 15. stoletja.¹⁶ Nobeden od njih ne nosi hlač ali hlačnih nogavic, ampak so naslikani večidel z golimi nogami, deloma pa z belkastimi ovijačami, ki so jim pokrivalo noge do kolen.

Prve hlačne nogavice v naši ljudski noši nahajamo v pasijonu v Slovenjem Gradcu, 1450/60,¹⁷ v prizoru, ko Kristusu nalagajo križ (pri možu z jerbasom); širše so in na mečih, iznad visokih čevljev, nagubane.

¹³ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae* I, Ljubljana 1936, str. 6, 13, sl. 41, 42, 45, 46, 49; isti, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci* I, Celje 1937, sl. 45, str. 167.

¹⁴ P. Post, *Die französisch-niederländische Männertracht einschliesslich der Ritterrüstung im Zeitalter der Spätgotik, 1350 bis 1475*, Halle/Saale 1910, str. 34, 76; M. Boehn, *Die Mode, Menschen und Moden im Mittelalter*, München 1925, str. 212.

¹⁵ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 2, 6, 34.

¹⁶ I. Franke, *O naših zgodovinsko-umetniških spominkih*, Dom in svet XXIII, Ljubljana 1910, str. 385 sl. s 3 sl.; F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 1, 6, 21, 37, sl. 16, 18, 25.

¹⁷ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 2, 25, sl. 82, 85, 86; isti, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, str. 255, sl. 65.

Tudi na stenski sliki Sv. Nedelje v Crngrobu, 1460/70,¹⁸ so upodobljeni v ljudski noši predstavljeni povečini v hlačnih nogavicah. Kolikor so te hlačne nogavice natančneje razvidne, so deloma ožje, zvečine pa nekoliko širše; rabile so tudi za obuvalo. V barvi so različne: belkaste, rdeče in sivovijoličaste.

V Bermu pri Pazinu, 1474,¹⁹ je romar, ki je napravljen po ljudski šegi, naslikan brez hlač ali hlačnih nogavic (levo nogo ima povito, vendar pa očitno zato, ker je poškodovana).

Tudi kmet in lovec v Hrastovljah, 1490,²⁰ sta upodobljena brez hlač ali hlačnih nogavic. Toda medtem ko so kmetove noge povsem gole (na njih ima samo čevlje), nosi lovec (prav tako v čevljih) na mečih ožje in zelene nogavice, ki so pod koleni zavihane. Pač pa je nosil hlačne nogavice, ali natančneje le eno, romar ali berač (druga noga, ki je v piščali odrezana, je gola); ta hlačna nogavica je temnosiva in je zdrknila vse do pod koleno; pomenila je tudi obuvalo in je bila spredaj malce zašiljena. Podobna je bila tudi noša temnejših hlačnih nogavic pri žanjcu, ki so rabile prav tako še kot obuvalo, medtem ko so naslikani mlatič, orač in tlačilec grozdja z ožjimi, toda nepriležnimi hlačnimi nogavicami belosive barve.

Kajn in Abel, naslikana kot kmeta na Križni gori na prehodu 15. v 16. stoletje,²¹ predstavljata vnovič upodobitev ljudske noše brez hlač; medtem ko ima prvi noge popolnoma gole, nosi drugi ožje in bele nogavice, in sicer do kolen, kjer so zavihane (na stopalih niso razvidne).

Povzetek pregledanih upodobitev spričuje, da noša hlač ali hlačnih nogavic v območju naše ljudske oblačilne kulture v poznem srednjem veku ni bila splošna, ampak da je bila po ugotovljivem videzu celo nekaj manj pogostna kakor noša brez hlač ali hlačnih nogavic.

Če namreč odštejemo po vsej verjetnosti izjemen primer kratkih hlač iz Martjanec (nemara so bile, podobno kakor ostala obleka tega upodobljenca, tolikanj raztrgane, da se je ohranil samo še njihov gornji del?), prevladujejo na upodobitvah naše takratne ljudske noše moške brez hlač, ki imajo kvečjemu ovijače (vendar pa ob tem ni gotovo, če niso predstavljene ovijače zavoljo pohabljenih ali poškodovanih nog

¹⁸ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 42, sl. 134/8, isti, *Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu*, *Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti, filoz.-filol.-hist. raz. II*, Ljubljana 1944, str. 401 sl.; J. Veider, *Vodič po Crngrobu*, Skofja Loka 1936, str. 24 sl., sl. 15.

¹⁹ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 6, 21, 30, 33, sl. 76, 77, 102, 103, 117; isti, *Umetnost v Primorju*, Ljubljana 1960, str. 78 d., sl. 80/4; J. Kastelic, *Beram*, Beograd 1955, sl. na str. 5, 14, 18, 20.

²⁰ M. Zadnikar, *Odkrivanje stenskih slikarij v Hrastovlju*, *Varstvo spomenikov IV*, Ljubljana 1951/52, str. 18 sl.; E. Cevc, *Umetnostno zgodovinski spomeniki — važen del turistične posesti Slovenskega Primorja*, Slovensko Primorje v luči turizma, Ljubljana 1952, str. 243; F. Stele, *Umetnost v Primorju*, str. 76 sl., sl. 85/90; M. Zadnikar, *Hrastovlje*, Ljubljana 1961, str. 18 sl., sl. 7 sl.

²¹ F. Stele, *Monumenta artis slovenicae*, str. 6, 36, sl. 118, 119; E. Cevc, *Poznogotske freske s Križne gore nad Skofjo Loko*, *Zbornik za umetnostno zgodovino XX*, Ljubljana 1944, str. 39 sl., sl. 7/10.

upodobljenca) ali pa ki nosijo včasih nogavice. Vsekakor je torej utemeljena sodba, da noša hlač ali hlačnih nogavic na Slovenskem v ljudski oblačilni kulturi tega obdobja ni bila popolnoma v navadi, marveč je bila le redkejša.

V določenem obsegu so lahko v takih primerih hlače ali hlačne nogavice nadomeščale ožje in dokolenske nogavice, morda pa takisto še dokolenske ovijače.

Redke ali redkejšje hlačne nogavice v ljudski noši so bile, kot je podoba, povečini nekoliko širše, vendar so hkrati sporočene ožje, a nepriležne hlačne nogavice, ki pa so bile manj pogostne.

V koliki meri so hlačne nogavice v ljudski noši rabile tudi kot obuvala, je težko ugotoviti, ker niso na redkejših danih upodobitvah v spodnjem delu vselej dovolj natančno razvidne. Vsekakor so v Hrastovljah in v Crngrobu pomenile prav tako tudi obuvalo; od hrastovskih je bilo eno spredaj lahko zašiljeno. Tako bi mogli sklepati, da so tudi v tem oblačilnem krogu rabile hlačne nogavice, kolikor so se seveda nosile, včasih takisto kot obuvalo, nemara v teku skoraj vse druge polovice 15. stoletja. (Iz prejšnjega obdobja hlačne nogavice po ljudski šegi niso potrjene.) Koliko je bila v teh primerih običajna spredaj zašiljena oblika, ni mogoče dognati.

Barve teh hlačnih nogavic na stenskih slikah se zavoljo prevelike različnosti ne morejo povzeti v povpreček ali v poglobitno barvo njihovih upodobitev.

Če hočemo spoznati nadrobnejšo izdelavo in način za nošo hlač ali hlačnih nogavic v krogu ljudske oblačilne kulture v poznem srednjem veku na Slovenskem, nam pregledani viri ne dovoljujejo sklepov v tej smeri. Spričo tega smo navezani zastran spoznav te vrste na spomenike, ki upodabljaajo visoko, predvsem pa tako imenovano prostejšo ali srednjo nošo hlač ali hlačnih nogavic v obravnavanem obdobju, in moremo tako posredno, t. j. z določenimi primerjavami dognati poglobitne potankosti v raziskovani noši.

Tako lahko ugotovimo iz upodobitev hlač ali hlačnih nogavic preprostejše ali srednje noše v Slovenjem Gradcu, 1450/60,²² da so se hlačne nogavice, kjer in kadar so se uporabljale tudi kot obuvalo, v svojem spodnjem delu včasih tolikanj obrabile, da so spodaj povsem odpadle in so se tako razcefrane končavale približno v gležnjih, upodobljenec pa je bil bos. Sicer pa so se hlačne nogavice po slovenjgraških upodobitvah preproste noše trgale največ na kolenih. — Ti izsledki o preprostejši noši hlačnih nogavic bodo nedvomno veljali tudi za ljudsko nošo.

Kako so bile v preprostejši oblačilni kulturi opremljene hlačne nogavice, ki so rabile tudi za obuvalo, vidimo vnovič v Slovenjem Gradcu: na podplat in peto se je vstavljala ali pritrjevala podplatna in petna (skupna) ploščica. Tako so imele torej hlačne nogavice nekakšne posebne podplate in pete, kar pa gotovo ni moglo zadoščati za

²² Glej opombo 17.

odpornost ali trdnost vsega njihovega spodnjega dela. — Sodimo, da smemo tudi to ugotovitev o preprostejši noši hlačnih nogavic brez pridržka razširiti na ljudsko nošo.

Ker očitno niso pomenile hlačne nogavice v ljudski noši enotnega oblačilnega kosa, marveč so se hlačnice — podoba je, da v tem območju oblačilne kulture po pravilu — nosile posebej ali ločeno, so le-te, kot je razvidno s stenskih slik v Tupaličah²³ in Slovenjem Gradcu in pa v Hrastovljah, v preprostejši in ljudski noši nemalokdaj zdrknile na stegna ali celo na meča. Temu je bil vzrok pač v tem, da so bile ločene hlačne nogavice ob pasu ali spodnjih hlačah, kjer so se edinole lahko pritrjevale, razmeroma slabo pripete ali pa vsaj ne tako, da bi pri delu ali sicer dlje časa ostale v tem položaju. Vsekakor pa je k temu mimo širšega kroja pripomogla tudi manjša skrb za dognan videz v preprostejši in ljudski noši kakor v krogu visoke oblačilne kulture, kjer na Slovenskem primeri zdrknjenih (ali navadno delovnih) hlačnih nogavic niso dokazljivi oziroma so bili, z drugimi besedami povedano, pač le kaj redki.

Kdaj so se združile ločene hlačne nogavice v enoten oblačilni del, se za slovensko ozemlje ne da natanko določiti. V Crngrobu, 1460/70, nahajamo v visoki noši prvi neposredno dokazljiv primer hlačnih nogavic, ki segajo v enem delu vse do pasu. Prav tako so bile hlačne nogavice visoke noše na Križni gori, na prehodu 15. v 16. stoletje, nedvomno enotno krojene, torej hlače v pravem pomenu besede. — Za preprostejšo nošo pogrešamo ustrezne opore v upodobitvah, vendar pa smemo glede na druge zadevne podobnosti z višjo nošo sklepati, da je slednji tudi v tem verjetno kmalu sledila. — Za ljudsko nošo pa ni na voljo nobenih dokazov, da bi se tód v 15. stoletju uporabljale enotne hlačne nogavice ali bolje hlače. Saj so bile še 1490, v Hrastovljah, upodobljene poleg noše brez hlač ločene ali posebne hlačnice; zato ne kaže domnevati, da bi še pred tem, v zgodnejših desetletjih 15. stoletja uporabljala ljudska noša ob vsem svojem zamudništvu enotne hlačne nogavice ali hlače.

Če mimo gornjega ovinka o nadrobnejši izdelavi in načinu noše hlačnih nogavic v ljudski oblačilni kulturi poznega srednjega veka na Slovenskem ponovimo opredelitve o poglavitnih prvinah tega dela ljudske noše, povzemamo, da tedaj hlače ali hlačne nogavice v naši ljudski oblačilni kulturi niso pomenile povsem splošne sestavine, temveč je bila njihova noša po vsem videzu celo manj v navadi kakor noša brez hlač ali hlačnih nogavic, ki so jih nadomeščale po pričevanju razpoložljivih upodobitev nogavice in ovijače. Sporočene hlačne nogavice v ljudski noši so bile zvečine nekaj širše oblikovane, potrjene pa so tudi, čeprav redkeje, ožje, toda nepriležne hlačne nogavice. Koliko so rabile hlačne nogavice v ljudski oblačilni kulturi tudi kot obuvalo, se po spo-

²³ F. Stele, *Mittelalterliche Wandmalerei in Slowenien im mitteleuropäischen Rahmen*, Südostforschungen XVI, München 1957, str. 290, sl. 3; E. Cevc, *Umetnostni diagram gorenjske preteklosti*, Gorenjska I, Kranj 1957, str. 20, sl. 10.

menikih, ki so na voljo, ne more natančneje dognati; vendar pa se zdi taka noša spričo danih, čeprav bornejših upodobitev v določenem obsegu povsem verjetna.

Tej podobi o temeljnih potezah hlačnih nogavic v ljudski noši na Slovenskem ob koncu srednjega veka bomo postavili nasproti ustrezne podobe o hlačnih nogavicah v visoki in pa preprostejši ali tako rekoč srednji noši, da bomo tako opredelili značilnosti ljudske noše hlačnih nogavic v okviru celotne takratne oblačilne kulture pri Slovencih.

Visoka noša, katere razmeroma številne upodobitve potekajo iz stenskega slikarstva kakor tudi iz kiparstva, je uporabljala v drugi polovici 14. stoletja še ne povsem priležne hlačne nogavice, ki so rabile v določenem obsegu tudi kot obuvalo in bile spredaj malce zašiljeno podaljšane preko stopal. V 15. stoletju pa so se uveljavile dobra oprijeto oblikovane hlačne nogavice. V tem krogu oblačilne kulture so se pred sredo 15. stoletja hlačne nogavice pogosto uporabljale takisto kot obuvala. V drugi polovici 15. stoletja so še jasneje prevladovala hlačne nogavice, ki so rabile hkrati tudi namesto čevljev. Šele proti koncu 15. stoletja so se uveljavili v višji noši pravi čevlji. Kolikor so se uporabljale v tej noši hlačne nogavice tudi kot obuvalo, so bile v 15. stoletju, kakor tudi že prej, praviloma spredaj zašiljene, včasih pa tudi še nekoliko, čeprav ne pretirano podaljšane.

Preprostejše hlače ali hlačne nogavice (upodobljene so v stenskem slikarstvu, pa tudi v kiparstvu; najstarejše njihove upodobitve izvirajo iz začetka 15. stoletja) so bile do 70. let 15. stoletja malone v načelu nepriležne, se pravi ožje ali pa tudi nekoliko širše; šele od prehoda tretje v zadnjo četrtino 15. stoletja je podoba, da so postale tudi v tem oblačilnem krogu običajnejše oprijeto oblikovane hlačne nogavice. — Takisto so preprostejše hlačne nogavice rabile do proti koncu 15. stoletja pogosto tudi kot obuvala, nato pa so se začele prav tako v tej noši v večji meri uveljavljati prava obuvala. Kadar so rabile hlačne nogavice v preprostejši noši tudi kot obuvalo, so bile v stopalnem delu spredaj po veliki večini zašiljene, neredko pa tudi podaljšane oblike. (Razmeroma dostikrat in tudi zgodaj je izpričan v tem območju oblačilne kulture kroj mi-parti, večkrat in prej ko v višji noši, vendar pa se glede na temeljno modno odvisnost ali posnemanja preprostejše noše od višje vzdržujemo ob omenjenih razločkih ustreznih neposrednih sodb.)²⁴

Hlače ali bolje hlačne nogavice so se torej v tedanji ljudski noši na Slovenskem krojile povečini, drugače ko v ostalem območju oblačilne kulture. Zakaj v ljudski noši ne nahajamo v vsem obdobju, ki potekajo iz njega upodobitve hlač po tej šegi, enega primera priležnih hlačnih nogavic, kakor je bila navada za višjo nošo po pravilu za vse 15. stoletje, za preprostejšo nošo pa nekako za zadnjo četrtino tega stoletja. V prejšnjih desetletjih 15. stoletja pa so se krojile hlačne nogavice v

²⁴ A. Baš, Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem, str. 52 d.

preprostejši noši in redkejše hlačne nogavice v ljudski noši v poglavitnem precej podobno. Tudi še drugače povedano: zastran krojnih značilnosti hlačnih nogavic v naši ljudski noši proti koncu srednjega veka ni mogoče pokazati pomembnejših vplivov višje noše na ljudsko, pač pa je preprostejša noša krojila hlačne nogavice v zadnji četrtini 15. stoletja pod tehtnimi vplivi višje noše.

Ker spričo skopega obsega virov glede na uporabo hlačnih nogavic v ljudski noši tudi kot obuvalo ne moremo natančneje ugotoviti, v koliki meri so v tem območju oblačilne kulture hlačne nogavice rabile tudi kot obuvalo, ni mogoče v tem pogledu dovolj primerjati ljudske noše z ostalo oblačilno kulturo. Vsekakor pa se zavoljo tega, ker so se uporabljale hlačne nogavice v visoki noši tudi kot obuvalo v 14., predvsem pa še v 15. stoletju (vse tja do konca), v preprostejši noši pa podobno, takisto večidel 15. stoletja, dozdeva, da upodobitev ljudskih hlačnih nogavic, ki ustrezajo tudi namenom obuvala, iz druge polovice 15. stoletja, po vsej verjetnosti odseva ta način noše hlačnih nogavic do neke mere prav tako še v krogu ljudske oblačilne kulture. Za zamudništvo take funkcije hlačnih nogavic v ljudski noši pa bi ob tem govorila zadevna hrastovska upodobitev konec 15. stoletja, ko ni ne za višjo ne za preprostejšo nošo nobenih dokazov več, da bi tod prevladovale hlačne nogavice te vrste, ampak so jih nadomeščali pravi čevlji. Vendar pa je treba ob tem opomniti, da je zadevnih upodobitev ljudske noše tako malo, da ne kaže izvajati navedenega razmerja v tej funkciji hlačnih nogavic v trdno sodbo o ustreznih razločkih in inačicah med ljudsko in ostalo oblačilno kulturo na Slovenskem v poznem srednjem veku.

V zvezi s tem pa naj ne izostane omemba, da so bile hlačne nogavice v višji, preprostejši in ljudski noši, kadar so rabile tudi kot obuvala, povečini zašiljene, zakaj to ni potrjeno samo za visoko in preprostejšo nošo, temveč, čeprav v zelo omejenem obsegu, prav tako za ljudsko nošo.

Kroj mi-parti ni v naši ljudski noši hlač v poznem srednjem veku od nikoder sporočen in tudi spričo dozdevno manjše priljubljenosti v visoki noši ni nanj računati.

Seveda pa je treba ob vseh teh primerjavah upoštevati, da so bile hlače ali hlačne nogavice v visoki kakor tudi preprostejši noši pri nas splošno v navadi, saj ne najdemo na nobenem spomeniku upodobljencev po obeh teh šegah brez hlač oziroma z ovijačami ali nogavicami, medtem ko se v ljudski noši hlače ali hlačne nogavice v poznem srednjem veku po pričevanju istih virov niso uveljavile kot splošna ali običajna sestavina, marveč je bila, kot povedano, njihova uporaba celo nekaj manj pogostna ko noša brez hlač. Edinole iz tega zornega kota so lahko pravilne gornje primerjave med posameznimi območji oblačilne kulture glede na značilnosti v noši hlač.

Ljudska noša na Slovenskem je potemtakem v poznem srednjem veku mutatis mutandis vztrajala pri svojih poglavitnih oblikovnih prvih, kakršne smo ugotovili v visokem srednjem veku: hlače tedaj deloma niso potrjene, kolikor pa so, ne gre za hlače v pravem pomenu besede,

ampak za dvoje ločenih hlačnic ali za hlačne nogavice. Te značilnosti hlač v ljudski noši na Slovenskem v visokem srednjem veku so se ohranile po pričevanju upodabljalajočih spomenikov vse do konca 15. stoletja. V poznem srednjem veku je prevzela ljudska noša hlač do neke mere tudi nekatere oblikovne prvine iz visoke noše: ožji kroj in uporabo hlačnih nogavic tudi še za obuvala; v zadnjem primeru so bile hlačne nogavice v določenem, omejenem obsegu spredaj lahko zašiljene.

Ljudska noša hlač pri Slovencih v visokem in poznem srednjem veku je torej v poglavitnih oblikovnih potezah enotna. Njene oblikovne značilnosti v prvih stoletjih srednjega veka pa ostajajo zavoljo dosežanega pomanjkanja zadevnega gradiva skoraj toliko ko neznane, saj niso mimo Prokopijevega poročila o noši hlač pri južnejših, balkanskih prednikih poznejših Alpskih Slovanov, ki pa je vrh tega le malo poučno, ohranjeni nobeni prikladnejši viri za obravnavo te vrste oblačil na Slovenskem v zgodnjem srednjem veku.

In za konec naj še primerjamo ugotovljene značilnosti o noši hlač pri Slovencih v poznem srednjem veku z oblačilno kulturo drugih bližnjih ozemelj v Srednji Evropi, kolikor je znana. — Hlače so imele v vsem srednjeevropskem kulturnem krogu v obravnavanem obdobju obliko hlačnih nogavic.²⁵ Kar se tiče nadrobnejše noše hlač ali hlačnih nogavic v splošni srednjeevropski oblačilni kulturi poznega srednjega veka, velja omeniti, da so se spočetka ločene hlačnice ali hlačne nogavice pripenjale na spodnje hlače²⁶ ali pa na pas, od tretje četrtine 15. stoletja naprej pa so se zavoljo vse krajših suknjičev in jopičev krojile enotno, kot en oblačilni del.²⁷ Nogavice v pravem pomenu besede (polvisoke) so bile v poznosrednjeveški noši v Srednji Evropi zvečine razmeroma redkejše.²⁸ — Kadar so hlače ali hlačne nogavice, ki so se sicer v Srednji Evropi tudi v ljudski noši združile v 15. stoletju²⁹ v enoten oblačilni kos, rabile tudi kot obuvalo, so imele po navadi zraven posebne podplate.³⁰ — Sramni mošnjčki so se uveljavili v osnovni srednjeevropski modi zvečine že v 15. stoletju.³¹ — Temeljna oblika takratnih hlačnih nogavic v visoki

²⁵ H. Weiss, *Kostümkunde, Geschichte der Tracht und des Geräthes vom 14-ten Jahrhundert bis auf die Gegenwart I*, Stuttgart 1872, str. 228, 235.

²⁶ O. Henne am Rhy, *Kulturgeschichte des deutschen Volkes I*, Berlin 1892, str. 286, 350.

²⁷ A. Schultz, *Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert*, Prag-Wien—Leipzig 1892, str. 290, 351, 369, 371, 374, 384.

²⁸ A. Schultz, *Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker vom Mittelalter bis zur zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts*, München—Berlin 1903, str. 230, 235.

²⁹ J. Bühler, *Die Kultur des Mittelalters*, Leipzig 1931, str. 312.

³⁰ B. Köhler, *Allgemeine Trachtenkunde III*, Leipzig (brez letnice), str. 83, 98. — Poglavitne navedene ugotovitve potrjujeta M. Boehn, nav. delo, str. 210, 224 in G. Steinhausen, *Geschichte der deutschen Kultur*, Leipzig 1933, str. 299.

³¹ M. Boehn, nav. delo, str. 225. — O tem gl. tudi O. Henne am Rhy, nav. delo, str. 407 sl.; A. Schultz, *Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert*, str. 332, 374.

noši je bila povsod v Srednji Evropi tesnejša in se je postopoma kolikor mogoče zoževala,³² tako da je postal videz hlačne noše močno posvetno opredeljen.³³ — Od najbližjih območij, ki so bila glede svojih kulturnih vplivov za slovensko ozemlje zlasti pömembna, velja tako za beneško območje³⁴ kakor za Vzhodne Alpe,³⁵ da se tamkajšnja noša hlač po svojih osnovnih potezah ni v ničemer razločevala od splošne noše hlač drugod v Srednji Evropi.

Na podlagi teh splošnejših, ne nadržnejših označb lahko sodimo, da je šla visoka noša hlač na Slovenskem v poznem srednjem veku v temeljnem oblikovnem pogledu dokaj vštric s siceršnjo visoko nošo hlač v Srednji Evropi. Za obe je značilen ozek ali oprijet kroj hlačnih nogavic in pri obeh se od tretje četrtine 15. stoletja naprej uveljavljajo ne več, ko poprej, ločeno ali posebej krojene hlačne nogavice, temveč enotne hlačne nogavice, v enem delu. — Do neke mere je tudi naša preprostejša noša hlač sledila tedaj poglavitnim oblikam domače in splošne srednjeevropske visoke noše: do 70. let 15. stoletja so hlačne nogavice v tem krogu oblačilne kulture ožje ali pa nekoliko širše, nato pa postanejo prilježne; glede njihovega enotnega kroja, v enem oblačilnem delu, se zdi najverjetnejša domneva o posnemanju visoke noše še proti koncu 15. stoletja.

Izrečno zamudniška pa je bila v poznem srednjem veku naša ljudska hlačna noša. Tu hlače ali hlačne nogavice takrat še vedno niso bile splošne ali docela običajne, temveč so med ljudstvom, kot je podoba, za spoznanje prevladovali nepokrite ali samo v nogavice in ovijače oblečene noge, čeprav so se tu hkrati, vendar nekoliko redkeje nosile tudi hlače ali hlačne nogavice, toda ne v enem oblačilnem delu, marveč vsaka posebej, saj primeri enotno krojenih hlačnih nogavic niso nikjer izpričani in jih spričo zamudništva v ljudski noši hlač ali hlačnih nogavic namesto ovijač ali navadnih nogavic takisto ne velja predpostavljati. Prve hlače v pravem pomenu besede so v ljudski noši na Slovenskem izpričane šele v prvi tretjini 16. stoletja.³⁶ Sporočene hlačne nogavice v poznosrednjeveški ljudski noši pri Slovencih pa so bile zvečine nekoliko širše, sravnih mošnjčikov niso imele kakor jih tudi v naši preprostejši in višji noši, kot je podoba, ni bilo.

O tem pa, v kolikšni meri so se sicer v poznosrednjeveški Srednji Evropi rabile hlačne nogavice tudi kot obuvalo, ne zvemo iz dosedanjih

³² K. Spiess, *Die deutschen Volkstrachten*, Leipzig 1911, str. 4.

³³ G. Lenning, *Geschichte der Bekleidung*, v: A. Jaumann, *Textilkunde*, Nordhausen (brez letnice), str. 653, 656; O. Lauffer, *Ausstattung nach Stand und Rang*, Festschrift Alfons Dopsch, Baden b. W.—Leipzig 1938, str. 524; J. Huizinga, *Herbst des Mittelalters*, Stuttgart 1939, str. 375.

³⁴ P. Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata dalle origini alla caduta della repubblica I*, Bergamo 1927, str. 371, 373.

³⁵ V. Geramb, *Steirisches Trachtenbuch I*, Graz 1932/35, str. 285, 289, 315 d.

³⁶ A. Baš, *Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem*, str. 57.

raziskav ničesar. Podobno je tudi glede na nadrobnejšo izvedbo in način noše hlačnih nogavic. Ugotovljeno je edinole to, da so imele hlačne nogavice drugod v Srednji Evropi, prav kakor na Slovenskem, kadar so rabile tudi za obuvalo, posebne podplate. In tudi na drugih srednjeevropskih ozemljih so v poznem srednjem veku potrjeni primeri, da so v preprostejši in ljudski noši hlačne nogavice, dokler se niso krojile kot enoten oblačilni del, med delom marsikdaj zdrsnile navzdol.³⁷

Zusammenfassung

DIE HOSEN DER MITTELALTERLICHEN VOLKSTRACHT IM SLOWENISCHEN VOLKSGBIET

Für die Zeit vor dem 15. Jahrhundert fehlen im allgemeinen die Quellen über die Tracht im slowenischen Volksgebiet. Das älteste abgeschlossene Quellenmaterial über dieses Kapitel der Sachkultur bei den Slowenen stammt erst aus dem späten Mittelalter, aus dem 14. und 15. Jahrhundert. Hierbei handelt es sich fast ausschliesslich nur um Kunstdenkmäler, und zwar um Darstellungen der Tracht in der Wandmalerei und in der Plastik, die so von dem Formenbild der damaligen Trachtenkultur zeugen. Andere, schriftliche Quellen über die spätmittelalterliche Trachtenkultur bei den Slowenen sind unvergleichlich seltener und besonders ihren Aussagen nach spärlich, da sie abgesehen von den Bestimmungen der Trachtenpreise im 15. Jahrhundert in der Regel keine erwähnenswerten Angaben über die damalige Tracht im slowenischen Volksgebiet enthalten.

Infolgedessen kann sich die Behandlung der mittelalterlichen Trachtenkultur im slowenischen Volksgebiet vor allem auf das späte Mittelalter, das heisst auf das 14. und 15. Jahrhundert, und in diesem Zeitabschnitt vornehmlich nur auf die Formentwicklung der Tracht beschränken, während sie andere Fragen der Trachtenkultur, z. B. die Verwendung einzelner Trachtenstoffe, den Handel mit ihnen, ihren Ursprung, ihre Erzeugung und die genaueren ständischen Unterschiede in der Tracht, nicht umfassen kann.

Die Behandlung der Tracht bei den Slowenen im Mittelalter kann also wegen des Umfangs der Quellen nur verhältnismässig dürftig sein. Doch vermisst sie nicht einige instruktive Ergebnisse (siehe Anm. 2), die wir in vorliegenden Zeilen mit Heranziehung der Hosentracht im Bereich der Volkstrachtenkultur fortzusetzen versuchen.

Wegen des Umfangs und Charakters der verfügbaren Quellen ist es, wie gesagt, nicht möglich über die Trachtenkultur in den früheren Zeitabschnitten des Mittelalters abgeschlossene oder umfangreichere Urteile zu fällen, die auf einheimischem Quellenmaterial fussen würden. Zwar ist z. B. (nach Prokopios) bekannt, das die Slawen auf der Balkanhalbinsel etwa in der Mitte des 6. Jahrhunderts neben den Hemden und Mänteln vor allem längere und breitere Hosen, die sie oberhalb der Geschlechtsteile befestigten, getragen haben, doch ist auch diese frühmittelalterliche Angabe sowohl in bezug auf ihre territoriale Gültigkeit als vornehmlich auch in bezug auf den möglichst konzentrierten Inhalt genaugenommen nur wenig brauchbar für das genauere Bild über die Tracht der Balkanlawen in der Mitte des 6. Jahrhunderts (oder auch der Vorfahren

³⁷ A. Schultz, Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert, sl. 205.

der späteren Alpenslawen). Nicht besser steht es mit den Aussagen der Quellen über die Tracht im slowenischen Volksgebiet aus den folgenden Jahrhunderten.

Deshalb betrachten wir als besondere Ausnahmen die Aussagen in den Quellen zur Kärntner Herzogseinsetzung, die von der Tracht bei den Slowenen im hohen Mittelalter, im Zeitabschnitt vom 11. bis 15. Jahrhundert, zeugen. Die grundlegende Übereinstimmung dieser Quellen über die Volkstracht der Hosen ist klar und lehrreich: im Kreise der Volkstrachtenkultur in Kärnten im hohen Mittelalter, im Zeitabschnitt vom 11. bis 15. Jahrhundert, sind die Hosen als sichtbares bzw. übliches und einheitliches Kleidungsstück nicht bestätigt, sondern sie haben im Gegenteil — angesichts des gesamten Inhalts der entsprechenden Zeugenschaften — nicht einen Gewandteil, sondern nur zwei lange Strümpfe bzw. Beinlinge vorgestellt, oder aber waren sie allem Anschein nach überhaupt nicht gang und gäbe.

Derartige schriftliche Quellen über die Hosentracht im slowenischen Volksgebiet im hohen Mittelalter bedeuten jedoch besondere Ausnahmen. Jede abgerundete Behandlung der älteren Volkstracht der Hosen bei den Slowenen kann erst ihrem Formenbild, wie es im späten Mittelalter bestimmbar ist, gelten.

Die Abbildungen der Hosen der spätmittelalterlichen Volkstracht im slowenischen Volksgebiet, die alle aus der Wandmalerei stammen, für deren Verwertung wir die Feststellungen über den dokumentarischen Wert profaner Motive in unserer spätmittelalterlichen Wandmalerei für Trachtenfragen (siehe Anm. 4) verwenden, bezeugen, dass die Tracht der Hosen oder Beinlinge im Bereich unserer Volkstrachtenkultur dieser Zeit nicht allgemein war, sondern nach dem feststellbaren Anschein sogar etwas weniger häufig als die Tracht ohne Hosen oder Beinlinge.

Wenn wir nämlich den Ausnahmefall der kurzen Hosen in Martjanci abzählen, überwiegen auf den Abbildungen unserer damaligen Volkstracht Männer ohne Hosen, die höchstens mit Wickelgamaschen versehen sind, doch ist es dabei nicht sicher, ob nicht die Wickelgamaschen wegen der krüppeligen oder beschädigten Beine dargestellt sind, oder aber tragen sie zuweilen Strümpfe. Jedenfalls ist also das Urteil begründet, dass die Tracht der Hosen oder Beinlinge im slowenischen Volksgebiet in der Volkstrachtenkultur dieses Zeitabschnittes nicht gänzlich in Gebrauch war, sondern bis zu einem gewissen Masse nur seltener.

In gewissem Umfang konnten in solchen Fällen die Hosen oder Beinlinge durch Strümpfe ersetzt werden, die enger waren und bis zum Knie reichten, die jedoch nicht das Schuhwerk ersetzten, und vielleicht auch durch die Wickelgamaschen, die bis zum Knie reichten.

Die selteneren Beinlinge in der Volkstracht waren dem Anschein nach meistens etwas breiter, wenngleich nicht weit, doch fehlten ebenso nicht engere, jedoch nicht anliegende Beinlinge, die aber weniger häufig waren.

In welchem Ausmasse die Beinlinge in der Volkstracht auch als Schuhwerk gedient haben, ist schwer festzustellen, da sie auf den selteneren gegebenen Abbildungen im unteren Teil nicht immer zulänglich ersichtlich sind. Jedenfalls bedeuteten sowohl in Crngrob als auch in Hrastoolje die Beinlinge teilweise auch noch die Schuhe; von denen in Hrastoolje war einer vorne leicht zugespitzt. So können wir schliessen, dass auch in diesem Trachtenkreis die Beinlinge, inwiefern sie freilich getragen worden sind, bisweilen gleichfalls als Schuhwerk gedient haben, etwa im Laufe der ganzen zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. (Aus dem früheren Zeitabschnitt sind die Beinlinge in der Volkstracht nicht bestätigt.) Inwiefern in solchen Fällen die vorne zugespitzte Form üblich war, kann man nicht ergründen.

Wenn wir die genauere Verfertigung und Tragweise der Hosen oder Beinlinge im Kreise der Volkstrachtenkultur des späten Mittelalters im slowenischen Volksgebiet kennenlernen wollen, erlauben uns die überblickten Quellen keine

Schlüsse in dieser Richtung. Deshalb sind wir diesbezüglich auf die Denkmäler, die die hohe, vor allem jedoch die sogenannte einfachere oder mittlere Tracht der Hosen oder Beinlinge im behandelten Zeitabschnitt darstellen, angewiesen, um so mittelbar, das heisst mit bestimmten Vergleichen, die Hauptdetails in der erforschten Tracht zu ergründen.

So können wir aus den Abbildungen der Hosen oder Beinlinge der einfacheren oder mittleren Tracht in Slovenjgradec, 1450/60, feststellen, dass die Beinlinge, inwiefern sie auch als Schuhwerk verwendet worden sind, deshalb in ihrem unteren Teil zuweilen derart abgenutzt waren, dass sie unten gänzlich abgefallen sind und so zerfranst beiläufig an den Knöcheln endeten und der Abgebildete barfüssig blieb. — Diese Ergebnisse über die einfachere Tracht der Beinlinge werden zweifellos auch für die Volkstracht gelten.

Wie in der einfacheren Trachtenkultur die Beinlinge, die auch als Schuhe dienten, verfertigt waren, sehen wir abermals in Slovenjgradec: für die Sohle und Ferse wurde ein (gemeinsames) Sohlen- und Fersenplättchen eingefügt. So wurden also die Beinlinge mit gewissen Sondersohlen und -fersen ausgestattet, was für die Widerstandsfähigkeit oder Festigkeit ihres ganzen unteren Teiles sicherlich nicht genügen konnte. — Wir meinen, dass wir diese Feststellung über die einfachere Tracht der Beinlinge vorbehaltlos auch auf die Volkstracht ausdehnen dürfen.

Da die Beinlinge in der Volkstracht offenbar nicht ein einheitliches Kleidungsstück bedeuteten, sondern die Hosenbeine — anscheinlich war dies in diesem Bereich der Trachtenkultur die Regel — einzeln oder getrennt getragen worden sind, sind diese Beinlinge, wie es aus den Wandmalereien in Tupaliče, Slovenjgradec und Hrastopolje ersichtbar ist, in der einfacheren und in der Volkstracht nicht selten auf die Schenkel oder sogar auf die Waden herabgeglitten. Die Ursache dafür war wohl, dass die gesonderten Beinlinge am Gürtel oder an den Unterhosen, wo man sie einzig festmachen konnte, verhältnismässig schlecht befestigt waren oder zumindest nicht so, dass sie bei der Arbeit oder ansonsten längere Zeit in dieser Lage geblieben wären. Allerdings hat dazu neben dem breiteren Schnitt auch die geringere Sorge für sauberes Aussehen in der einfacheren und in der Volkstracht beigetragen, als es im Kreise der hohen Trachtenkultur der Fall war, für die im slowenischen Volksgebiet die Beispiele der herabgeglittenen (oder gewöhnlichen Arbeits-) Beinlinge nicht nachweisbar sind bzw., mit anderen Worten gesagt, wohl nur sehr selten waren.

Wann sich die getrennten Beinlinge in ein einheitliches Kleidungsstück vereinigt haben, kann man für die Volkstracht der Slowenen nicht genau bestimmen. Denn anders als für unsere übrige Tracht verfügen wir für die Volkstracht über keine Beweise, dass hierin im 15. Jahrhundert einheitliche Beinlinge oder besser gesagt Hosen angewendet worden wären. Noch 1490, in Hrastopolje, finden wir neben der Tracht ohne Hosen getrennte oder einzelne Hosenbeine vor. Dass jedoch noch zuvor, in den früheren Jahrzehnten des 15. Jahrhunderts, die Volkstracht bei all ihrer Nachzüglerei einheitliche Beinlinge oder Hosen verwendet hätte, lässt sich nicht vermuten.

Die Hosen oder Beinlinge wurden in der damaligen Volkstracht im slowenischen Volksgebiet meistens anders als im übrigen Bereich der Trachtenkultur zugeschnitten. Denn in der Volkstracht finden wir im gesamten Zeitabschnitt, aus dem die Beinlinge nach dieser Sitte stammen, kein einziges Beispiel der anliegenden Beinlinge, wie es für die hohe Tracht in der Regel für das ganze 15. Jahrhundert und für die einfachere Tracht etwa für das letzte Viertel dieses Jahrhunderts der Brauch war. In den früheren Jahrzehnten des 15. Jahrhunderts wurden jedoch die Beinlinge in der einfacheren Tracht und die selteneren Beinlinge in der Volkstracht im allgemeinen ziemlich ähnlich zugeschnitten. Oder noch anders gesagt: in bezug auf die Schnitteigenheiten der Beinlinge in

unserer Volkstracht gegen Ende des Mittelalters können wir auf keine bedeutendere Einflüsse der hohen Tracht auf die Volkstracht hinweisen, wohl hat jedoch die einfachere Tracht im letzten Viertel des 15. Jahrhunderts die Beinlinge unter erheblichen Einflüssen der hohen Tracht zugeschnitten.

Die Volkstracht der Hosen im slovenischen Volksgebiet verharrte sonach in spätem Mittelalter mutatis mutandis bei ihren hauptsächlichsten Formelementen, wie wir sie im hohen Mittelalter festgestellt haben: die Hosen sind damals teilweise nicht bestätigt, inwiefern sie jedoch sind, geht es nicht um die Hosen im heutigen Sinne des Wortes, sondern um zwei getrennte Hosenbeine oder Beinlinge. Diese Eigenheiten der Hosen in der Volkstracht im slovenischen Volksgebiet im hohen Mittelalter haben sich nach der Zeugenschaft der bildlichen Denkmäler bis zum Ende des 15. Jahrhunderts erhalten.